

ДЕПАЦИЈЕНТИВНИ ПАСИВ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: Термином „депацијентивни пасив“ називају се у овом раду безличне конструкције с пасивним предикатима, које аутор иначе сматра једном од подврста пасива. Употреба тих конструкција, као и пасивних конструкција уопште, веже се за категорију деагентивности и за особине њиховог ширег контекста, које одражавају специфичне говорникове намере у односу на приказивање пропозиције, па је циљ овог рада да читаоцу предочи систематизацију тих особина. Такве су особине текста, које преферишу деагентивну (ту конкретније – депацијентивно пасивну) перспективу приказивања неке агентивне радње, често везане за специфичне типизирани говорне облике (као што су, рецимо, говорни облик приповедања (нарације), говорни облик прескрипције, тврдње из властитог искуства и др.). Понекад је проузроковач употребе депацијентивног пасива семантичке природе – то може бити фрејм о једној конкретной врсти локализатора, или, у неким другим случајевима, семантика предиката.

Кључне речи: безлични пасив, деагентивност, говорни облик, генерализовано значење, референтни и генерализовани агенс

О безличним конструкцијама с предикатима у пасивним облицима у српском језику писали су М. Стевановић, М. Ивић (в. наведену библиографију у Радовановић 1990), М. Радовановић (1990), Ж. Станојчић и Љ. Поповић (Станојчић и Поповић 1992) и др. У свом реферату се ми нећемо задржавати на овим радовима јер предлажемо једну другачију тачку гледишта на ово језичко средство¹.

1. У једном свом опширнијем истраживању бавимо се категоријом деагентивности и деагентивним језичким средствима, показујући да је код ових средстава пресудна њихова функција на нивоу текста, везана за говорников избор да представи дати догађај уместо с агентивне перспективе (тј. с вршиоцем у позицији субјекта) са деагентивне (с уклоњеним из те позиције вршиоцем). Разматрана категорија је **факултативна** – најчешће говорник може да употреби како агентивну, тако и деагентивну варијанту језичке презентације једног истог догађаја и та се особина у принципу тиче свих деагентивних језичких средстава, као што су: пасив, неодређеноличне конструкције,

¹ Истражени језички корпус укључује: Момо Капор, *Хало, Београд*, 2002; Момо Капор, *Фолрианти*, 1985; Лаза Лазаревић, *Приповетке*, 1996.

конструкције с тзв. логичким субјектом (типа *срамота ме је ум. стидим се*) и др. Поред ових средстава, чија је основна функција управо та – да у вези с комуникативним намерама говорника представе дати догађај место као агентивни – као деагентивни, издвајамо и језичка средства која су периферна у пољу деагентивности, чија је основна функција друга, али се она може комбиновати и са деагентивном презентацијом изражаваног догађаја – такве су девербативне именице, атрибути састављени од трпног глаголског придева (али изван оквира пасива), и инфинитив. Код неких деагентивних средстава – нарочито код пасива – разлози који говорника наводе да одабере деагентивну перспективу веома су разноврсни. На основу грађе с пасивним конструкцијама у поменутом свом раду проналазимо 20-ак особина текста, које говорника терају да изабере пасивну (тј. деагентивну) уместо агентивне презентације изражаваног догађаја. Будући да се конструкције с безличним пасивом (ми га зовемо депацијентивним) срећу у говору ређе него пасивне, у нашој грађи с депацијентивним пасивним конструкцијама поменутих 20-ак особина ипак није заступљено у њиховом пуном саставу.

Као што смо поменули, у оквиру категорије деагентивности називамо синтаксичке конструкције с безличним предикатима у пасивном облику „депацијентивним пасивом“ и уједињујемо га по неколико дистинктивних обележја с обичним пасивом, који подељујемо на две подврсте које се, међутим, разликују од традиционалне двоструке поделе глаголског облика на рефлексивни и партиципски – зовемо те две врсте пасивом **обележја** и пасивом **догађаја**. Будући да нам је тема у овом реферату другачија, овде ћемо једноставно илустровати ове две подврсте пасива: *Бугарске цигарете се пуше углавном у Бугарској* пример је за пасив **обележја**, док је реченица: *У Бугарској се доста пуше бугарске цигарете* - пример за пасив **догађаја**. За добијање депацијентивног пасива од агентивне реченице одређујемо исту пасивну трансформацију као и код друге подврсте пасива – пасива **догађаја**: *У Бугарској се доста пуше бугарске цигарете*, само што је она код њега допуњена и уклањањем пацијенса-субјекта из синтаксичке структуре: *У Бугарској се доста пуши*, што је разлог да га и назовемо депацијентивним. У ствари, мада је код њега пацијенс уклоњен из прости реченице, у сложеној се он може изражавати зависном предикацијом, нпр.: *У Бугарској се прича да је председник отпутовао без своје супруге*, или инфинитивом: *Договорено је изаћи на тржиште већ следећег месеца*.

Код депацијентивног пасива се предикативно обележје не приписује агенсу (користимо овај термин у значењу „вршиоца уопште“: живог, неживог, свесног, несвесног, доживљавача, јер се у поменутом раду бавимо категоријом деагентивности, чији је назив, мада и нетачно, створен управо од термина *агенс* (а не од макроулоге *актора*, о којој се у ствари управо и ради)). Зато уврштавамо депацијентивни пасив у групу деагентивних језичких средстава. Будући да се предикативно обележје у таквим конструкцијама не приписује ни пацијенсу, који је такође уклоњен, тумачење депацијентивно пасивних конструкција је

нарочито везано за изражавање у реченици ванјезичку ситуацију, зато што управо она слушаоца упућује коме да припише радњу коју предикат изражава, да би добио пуновредну визију о њој. Зато је код деагентивног средства које овде разматрамо од посебног значаја какав се агенс подразумева из ситуације, која може да буде како конкретна, тако и генерализована. Депацијентивно пасивне конструкције најчешће садрже на почетку реченице неки локализатор (као у горњем примеру: **У Бугарској се доста пуши**), који се, уколико није експлицитан, мора обавезно подразумевати из ситуације.

Реченици с депацијентивним пасивом (у тексту даље – ДП) у изражаваној пропозицији понекад може да одговара генерализована ситуација. Тада се из радње подразумева генерализовани агенс, који се најчешће може замењивати генерализованом лексемом *човек*, која не изражава никакво друго лексичко значење осим тога да је генерализовани објекат лице; нпр.: *Не долази се с њим лако до речи* = *Не долази с њим човек лако до речи*. Када је конструкција с депацијентивним пасивом у српском језику да-конструкција, она се често може синонимно заменити, наравно, и деагентивним инфинитивом; уп. реченице попут: *С њим не може да се лако дође до речи* / = *С њим се не може лако доћи до речи*.

2. Веома често говорник користи пасивни облик предиката када прича у смисаоно повезаном одломку текста о неком објекту који игра улогу заједничке карике у појединим реченицама и који овде зовемо термином ЦЕНТРАЛНИ ЛИК. Када постоји такав заједнички објекат, уколико се он уз неки предикат нађе у сирконстанту или у актанту, који није нити агенс нити пацијенс, да би задржао на њему пажњу, говорник замењује агентивну перспективу приказивања одговарајуће радње (где би као субјект морао стајати неки други појам) деагентивном, користећи уместо активног облика предиката депацијентивни пасив.

2.1. У говорникову причу, тј. у говорни облик² ПРИПОВЕДАЊЕ, може да се укључи КАРАКТЕРИСТИКА централног лика, која је обично презентација његових сталних особина, а сталне особине се не повезују с конкретним вршиоцем одговарајуће радње. Зато су за њихово изражавање погодни генерализовани судови с **генерализованим** агенсом.

Таква се карактеристика, коју чини нека генерализовано приказана особина, често изражава реченицама с предикатом у ДП с модалним предикатом *моћи* (ређе у својој грађи наилазимо на ДП облик од другог модалног предиката – *морати*). Уколико нема неких рестриктивних синтаксичких или семантичких особина, могућа је увек синонимска замена лексемом с генерализованим значењем *човек* (та је замена могућа, у принципу, када предикат изражава радњу која се понавља³ и коју свако може вршити).

² Под овим термином подразумевамо конвенционално везану за одређену врсту конструкције конкретну комуникативну намеру, претворену у језичкој свести говорника датог језика у посебан тип, а то могу бити: изражавање прескрипције, уопштења, констатације, тврдње из искуства итд.

³ Пошто се генерализована ситуација перцепира као мултиплицирана до бескраја.

У текстовима: (1) *Због чега уопште пишем о **Зиду**? Због тога што је то **зид који дели два света, а ипак може да се додирне и опипа; на њему може да се слика до миле воље и да се пише све што коме падне напамет***; (2) *Тако, имамо националне **зидове**, верске, језичне... Преко **њих** се не може прелетети, они се не могу срушити, испод **њих** се не може ископати тунел, јер су пустили предубоке невидљиве корене*⁴ имамо примере у којима аутор говори о ЦЕНТРАЛНОМ ЛИКУ Берлинског зида (зид) у (1), односно – зидова типа Берлинског зида у (2). Као што смо рекли, генерализовани агенс, који се у таквим исказима подразумева, може се заменити генерализованом лексемом човек, уп.: *...на њему **човек** може да слика до миле воље; преко њих **човек** не може прелетети.*

2.2. Када изражавана ситуација није генерализована, него је конкретна, она може да исто буде карактеристика неког ЦЕНТРАЛНОГ ЛИКА, али тада особина која се карактеризује неће бити сталном и агенс неће бити генерализованим (односно – неће га замењивати генерализована лексема човек). На пример, у тексту: *Кеве, те свештенице и чуварке једног давног, ишчезлог **времена**, када се живело мирно, поштено и удобно, нажалост, нису никоме успеле да пренесу своје мале тајне објекат давно, ишчезло време добија своју карактеристику конкретном ситуацијом у којој су вршиоцима били становници Београда из ауторове прошлости. У таквом случају агенс дефинишемо као **неодређени скуп референтних**⁵ вршилаца.*

3. У следећем примеру говорник употребљава ДП предикат под утицајем другог чиниоца за избор деагентивног облика, везаног за друго прагматичко значење: *Човек се мора лагано навикавати на дуван. Почиње се из неке врсте племените побуне против света одраслих који нас не прима у своје повлашћене редове.* Мада овај текст одговара генерализованој ситуацији, што се огледа и у употреби генерализованог агенса човек у првој реченици, чинилац који изазива ДП употребу у другој реченици није једноставно изражавана генерализована ситуација – тада би аутор могао да настави с употребом генерализоване лексеме човек и њених кореферената, уп. евентуално: ***Човек** се мора лагано навикавати на дуван. Он почиње из неке врсте племените побуне против света одраслих који **га** не прима у своје повлашћене редове.* Употреба ДП изазвана је говорниковом жељом да изрази НОРМАТИВНО, према њему, значење. То је значење радње (догађаја) која се понавља као обична под датим условима, при чему употребом тог типа ДП конструкције говорник сугерише да је за њега та радња под тим условима НОРМА. У наведеној реченици је за аутора код пушача НОРМА догађај повезан са почетком пушења из неке врсте племените побуне.

4. Употреба ДП конструкција може бити изазвана и другим чиниоцем за који смо исто у поменутом раду код пасива забележили да преферише деа-

⁴ Подебљаним словима бележимо централни лик.

⁵ Референтним ћемо звати агенс који упућује на конкретни сигнификат.

гентивну перспективу, наиме – **задатим пасивом**, у нашем случају овде то ће бити **задати депацијентивни пасив**. У таквим случајима употребу ДП облика изазива присуство у претходном тексту (обично у оквиру исте реченице) елемента који је повезан с разматраним предикатом и намеће му деагентивну перспективу. Нпр., у тексту: *Који луд народ! Зашто човек иде пругом, ако може путем? Како им објаснити тај опаки **инат** да се корача пругом, преко прагова и прштећег шљунка?* у главној упитној реченици није конкретизован поседник управне речи *инат*, коју одређује ближе односна реченица с ДП обликом; уп., међутим, с агентивном трансформацијом: *Како им објаснити **твој** опаки **инат** да корачаш пругом...*

5. Код пасива се истиче и једна врста семантичке особине текста везана за позицију датог исказа на почетку или на крају неке смисаоне целине. Та употреба исто више воли избор деагентивне перспективе и приказује пропозицију као **уопштавајући почетак** или **финале**. Наилазимо на пример такве употребе и код депацијентивног пасива, уп.: *Ми више и не живимо. Чекамо да се ствари среде, па да тек онда почнемо са животом. Само још ово да се реши. И само још ово... Али никада неће бити све решено. Увек ће нам нешто фалити. Увек ће на нешто **морати** да се чека. А сваки дан је једини, непоновљиви дан у нашим животима...* У овом примеру аутор говори о тежњама људи у целини, зато у подвученој реченици он може да користи и агентивни облик 1. л. мн., уп.: *Увек ћемо на нешто **морати** да чекамо.* Међутим, ДП варијантом говорник експлицира значење уопштеног **финализујућег** суда, након чега почиње друга смисаона целина – о пропуштеним данима.

6. У истом тексту, само што у претходној реченици, проналазимо и други чинилац који исто преферише деагентивну перспективу. У реченици: *Чекамо да се ствари среде* говорник користи говорни проседе **двосмисленог** изражавања дате пропозиције – није јасно да ли се ствари решавају саме од себе (онда ће предикат *средити* имати агентивно повратно значење), или пропозицију представља пасивна деагентивна перспектива (= *ми ћемо их средити*). Даље почиње недвосмислено деагентивна перспектива (*ово да се реши, само још ово, неће бити све решено*), за којом иде агентивна (*Увек ће нам нешто фалити*). Избор деагентивне перспективе у примеру помаже и говорни облик ТВРДЊА ИЗ ИСКУСТВА, који се садржи не само у разматраном исказу већ и у читавом пасосу а који исто преферише деагентивни исказ. У овом примеру, дакле, два чиниоца преферишу употребу ДП конструкције.

7. У следећим примерима илуструје се поменути овде говорни облик ТВРДЊА ИЗ ИСКУСТВА, који утврђује као важеће за све (и зато су генерализовани) закључке говорника из догађаја који се понављају у његовом искуству. У следећем примеру: *Социјалистичким идеолозима касарна је идеалан образац живота. **Никада** се не зна када ће се један обичан паркић претворити у Хајд парк* – М. Капор се уживљава у улогу социјалистичких идеолога и његова размишљања приказана су као део њиховог говора. Зато су овде они

који користе говорни облик ТВРДЊЕ ИЗ ИСКУСТВА управо поменути социјалистички идеолози, који говоре на бази свог искуства. Уп. и следеће примере: *Писци се, наиме, не разликују по томе како пишу, већ чиме... Кажу да, када се пише пером, осећања излазе директно кроз прсте и уливају се у хартију без икаквог механичког посредника; А што се ти, опет, правиш важан? Ти мислиш: ако ти знаш да се бубрегом не дише, а, опет, да се у мозгу не прави жуч – да знаш све и свеја?; Напослетку, Ђорђе поче свој говор пресецати са: Хај... Хеј!...Боже мој!... Ала се онда живело!... Остари се, па то ти је!.. Због своје генерализованости такве ДП конструкције се могу замењивати предикатом с генерализованом лексемом човек, уп.: Човек никад не зна кад ће се један обичан паркић претворити у Хајд парк; Кажу да, када човек пише пером,...; Човек остари, па то ти је!*

8. Понекад исказ са ДП реферише према конкретној ситуацији и не може да реферише према генерализованој, али у тој конкретној ситуацији, исто као и код генерализоване, претпостављани вршиоци **нису референтни**.

8.1. Специфичан је однос према вршиоцу из конкретне ситуације код тзв. сензорног пасива, како неки називају пасив од перцептивних глагола, тачније – код **сензорног депацијентивног пасива**, уп.: *Тога дана било је топло, али је дувао јак ветар..., и док се око нас слеже прашина, чује се како у даљини хуји и све се диже у облак*. Код ове посебне подврсте пасива перцепција се одваја од перцептера и претвара се у језичкој свести у самосталну појаву, која као да постоји независно од саме радње и од њеног вршиоца. У складу с тим специфичнијим значењем, из ситуације се може као вршилац перцептивне радње реконструисати један неодређен скуп нереферентних, иреалних агенса – свих оних који би могли да перципирају одговарајући перцепт ако се нађу тамо где је говорник – у ствари прави перцептер. У наведеном примеру говорник не приказује радњу чује се као радњу коју он сам врши (*ја чујем*), него као радњу коју може да изврши сваки (у ствари, нереферентни) агенс који би се нашао на његовом месту. Тада се глаголни облик у депацијентивном пасиву не може замењивати предикацијом с генерализованом лексемом човек, а агенс је неодређен скуп нереферентних вршилаца.

8.2. Исто такав агенс који је неодређен скуп нереферентних вршилаца видимо и код ДП у говорном облику ПРЕСКРИПЦИЈЕ. У грађи имамо само један такав пример (за разлику од обиља таквих примера с обичним пасивом), који се при томе налази у упитној реченици, уп.: *Кажу ми да је будала из једне мале балканске земље. **Како се** на енглеском пише: ...? Разазнајемо овај говорни облик након што уклонимо помоћу трансформације упитну објективну модалност и претворимо реченицу у изричну, нпр.: *На енглеском се ... пише* увек великим словима. Ако се у истој реченици значење прескрипције лексички експлицира преко модалног глагола, сматрамо да се у њему више неће исказивати говорни облик (тј. исказивање помоћу самог облика синтаксичке конструкције) ПРЕСКРИПЦИЈЕ, него ће говорник једноставно упо-*

требити говорни облик ТВРДЊЕ с лексички израженом деонтичком модалношћу, уп.: *На енглеском се ... **мора писати** великим словима*, зато што ће се онда та модалност утврђивати у области асерције исказа.

Пример за разлику између изражаване лексички, помоћу модалног глагола, и синтаксички изражаване у говорном облику ПРЕСКРИПЦИЈЕ деонтичке модалности јесте и следећи текст: *У возовима је увек најмање купеа за пушаче и они су, углавном, заузети. У авионима пушаче терају чак у реп, као да су кужни. У позориштима, такође, **не сме да се пуши***. Због модалног предиката *не сме* и семантике прескрипције у примеру се изражава прескриптивно значење, али се оно изражава лексичким средством: *не сме*. Да бисмо употребили говорни облик ПРЕСКРИПЦИЈЕ, можемо да направимо трансформацију попут следеће: *У позориштима **се не пуши!*** У трансформисаној реченици ће се код одговарајућег говорног облика (говорник спроводи комуникативни циљ да „препише“ нешто свом саговорнику) разумети управо ово значење.

Да упоредимо – у готово истој реченици, само са додатим локализатором у *Енглеској*, уп. на пример: *У позориштима у Енглеској **се не пуши***, издвојеној из неког текста с причом о тим позориштима, говорни облик више неће бити ПРЕСКРИПЦИЈА, већ НАРАЦИЈА са значењем НОРМАТИВНОСТИ. Од размотрених различитих употреба вишенаведеног примера, у говорном облику ПРЕСКРИПЦИЈЕ (без експлицитног модалног глагола): *У позориштима **се не пуши!***, као и у говорном облику НАРАЦИЈЕ са значењем НОРМАТИВНОСТИ, уп.: *У позориштима у Енглеској **се не пуши***, агенс није генерализован. У говорном облику ПРЕСКРИПЦИЈЕ подразумевани агенс јесте неодређени скуп нереперентних вршилаца. У говорном облику НАРАЦИЈЕ са значењем НОРМАТИВНОСТИ агенс је неодређени скуп референтних вршилаца (неодређени скуп реалних становника Енглеске који иду у позориште). Зато код ова два говорна облика ДП конструкција се не може синонимски заменити са генерализованом лексемом *човек* (уп.: **У позориштима **човек не пуши!***; **У позориштима у Енглеској **човек не пуши***). Код треће разматране могућности – лексички изражене деонтичке модалности у говорном облику ТВРДЊЕ – агенс је поново генерализован и може се заменити са *човек* (*У позориштима, такође, **човек не сме да пуши***).

9. У другим случајевима се ДП конструкцијама приказује конкретна ситуација, која подразумева **референтне вршиоце**, тј. повезује се са реалним за говорника сигнификатима.

9.1.1. „Очишћена“ идеје како о агенсу, тако и о пацијенсу визија о пропозицији, која је за ДП облике карактеристична, изазива једну специфичну само за њих употребу – са значењем **колективног менталног стања** с предикатима за менталну активност типа: *знати, причати, тврдити*. Ти су предикати укључени у управну реченицу, чија је функција да уведе као зависну предикацију неку информацију која је управо релевантна за говорника. Код ове употребе агенс колективног менталног стања се најчешће подразумева као **неодређени скуп референтних агенса**; уп.: *...и стара мушка друштва, која*

се већ више од пола века редовно састају недељом за истим столом... Знало се: у „Бристолу“ су седели трговци и калфе, у „Србију“ занатлије...(радња није генерализована – не означава да су знали сви уопште, а претпоставља неодређени скуп реално постојећих становника Београда из старијих времена, тј. није разјашњено ко је тачно знао); Али ноћу смо били сами по собама, препуштени на милост и немилост комисијама. Ударали су о врата на полицијски начин, а причало се да им је шеф наоружан пиштољем (јасно је да нису говорили сви реално постојећи објекти, али није јасно ко је говорио); Прича се у Београду да је неки млекација,..., угледао једног до зуба наоружаног милиционера... (не говоре сви у Београду, али није јасно ко говори).

9.1.2. Интересантна је својом разноликошћу семантика **глагола знати**, која исто представља радњу као непрекидно ментално стање. То ментално стање се може приказати агентивно – са експлицираним **одређеним скупом вршилаца** – индивидуом или колективом, уп.: *Ја знам; Ви знате; Њих двојица знају.*

Оно се може представити и деагентивно, у ДП облику. Тада, уколико је изражавана ситуација конкретна, облик предиката може да подразумева **неодређену количину референтних** вршилаца, уп. у вишенаведеном примеру:... Знало се: у „Бристолу“ су седели трговци и калфе, у „Србију“ занатлије... У таквим реченицама контекст задаје некакав „рестриктивни оквир“ за скуп референтних агенаса; у конкретном примеру се у ширем тексту говори о локализатору *Београд*, а осим тога прошло време предиката ограничава скуп становника Београда у оквиру прошлости, тј. то су Београђани који су живели у времену о којем аутор говори. Осим на неодређени скуп референтних вршилаца код изражаване конкретне ситуације ДП облик предиката може да упућује и на неки универзални квантор (*сви, нико*) – када је глагол у апсолутном презенту и без локализатора – *зна се*. Уп. са **скупом референтних** вршилаца, одређеним **универзалним квантором** *сви*: Зна се да вода кључа на 100 ° (= Сви знају да вода кључа на 100 °); или са скупом одређеним **универзалним квантором** *нико*: Не зна се када је тачно подигнут овај споменик = Нико не зна...

Значење менталног стања квантором одређеног скупа може се користити и као уденут израз с фразеолошким значењем ради придавања исказу веће убедљивости, уп.: *Раније су сужене, зна се, шиле по кућама*. Таквим фразеологизованим ДП конструкцијама говорник код свог саговорника ствара утисак да конкретну ситуацију о којој прича изједначује са ноторним знањима, тежећи да на тај начин свом приповедању да више убедљивости. Употреба је карактеристична за разговорни језик, где се ова комуникативна намера постиже „провиднијим“ језичким средствима.

Када је глагол у негативном облику, *не зна се*, он је подлежањем истим законитостима, уп.: Није се знало да ли су у „Бристолу“ седели трговци и калфе, у „Србију“ занатлије... – с неодређеним скупом референтних извршилаца; Не зна се ко је тачно унео у Средњем веку у Европу парадајз – са скупом рефе-

рентних извршилаца, одређеним универзалним квантором.

Понекад наилазимо и на ДП варијанту предиката *знати* с ОБЕЗЛИЧАВАЈУЋОМ преко уклањања **одређеног** референтног агенса употребом. Нпр., место да каже: **Ја знам** да си ти украо новац, говорник може да изјави: Зна се да си ти украо новац. У овом случају се неће радити о једној конкретной постојећој језичкој јединици (ДП облику) у њеном буквалном значењу, већ о њеној посебној употреби, везаној за обезличавање агенса. У условима УП-РАВНОГ ГОВОРА, какве бисмо имали у нашем примеру, комуникативни циљ овог обезличавања биће да се пренесе говорникова убеђеност у изражавану тврдњу.

9.1.3. У семантици већине предиката из ове групе осим значења КОЛЕКТИВНОГ МЕНТАЛНОГ СТАЊА изражава се и значење физички вршене радње – изговарања, уп. *причати*, *тврдити*. Код таквих предиката с тим значењем могућа је и употреба неодређеноличног облика предиката, уп.: *прича се да = причају да; тврди се да = тврде да*. Будући да предикат *знати* не садржи ту семантичку нијансу физичке радње, његова деагентивна употреба у неодређеноличног облику није могућа, уп.: **знају да*.

На **неодређени скуп конкретних, референтних вршилаца** осим предиката са значењем колективног менталног стања могу упућивати и ДП предикати с другом семантиком, уп. у примеру: *Напоследку, Ђорђе поче свој говор пресецати са: Хај!... Хеј!... Ала се онда живело!* (није јасно ко је тачно живео добро: да ли само говорник, да ли сви становници ондашњег града, да ли неко мини друштво итд., али су вршиоци реално постојали). Уп. и вишенаведену реченицу у говорном облику НАРАЦИЈЕ за изражавање НОРМАТИВНОСТИ с истим подразумеваним вршиоцем: *У Енглеској се у позориштима не пуши.*

9.2. У изражаваној конкретной ситуацији с предикатима чија се семантика разликује од поменутог значења колективног менталног стања, може да се подразумева и **одређен референтан агенс – одређен скуп или индивидуа**. Веома често деагентивним приказивањем догађаја с таквим конкретним агенсом говорник спроводи неке посебне комуникативне (уметничке у књижевном тексту) циљеве. Такву употребу имамо у следећим примерима: *То вече, кад седоше за вечеру, поређаше се људи по старешинству, као и обично. Осим Радојке, жене није било ниједне. Оне једу за себе... Пошто се вечера, људи се почеше крстити и чекају на ђеду па да устају; односно: -Јесте ли чуле, ви? – ... Ја хоћу да ми се простре под липом.*

У првом примеру је догађај *вечерати* аутор приказао у говорном облику НАРАЦИЈЕ у **максимално увеличаном** плану – у деагентивној перспективи, без икакве друге информације. Међутим, за говорним обликом НАРАЦИЈЕ наслућује се фигура приповедача који се не подудару с аутором (користи се техника сказа), чији лик писац изграђује преко особина његовог говора. Коришћени ДП облик предиката *вечера се служи* управо овој изградњи – преко максимално увеличане визије о једном догађају из свакодневног живота

аутор сугерише једноставни и непретенциозни однос према свакодневици, који је карактеристичан за патријархалног сеоског човека.

У другом примеру употреба ДП облика намењена је постизању другог комуникативног циља. Говорник је јунакиња једне приповетке Л. Лазаревића, чији је однос према људима презрив и надобудан. Деагентивним приказивањем жељене радње јунакиња крши једну од конвенција у нашој језичкој свести – да се говорник обраћа свом саговорнику, користећи облик за друго лице глагола и заменица, који је томе и намењен. Кршење те конвенције доводи до грубости у изражавању, уп. нпр.: *Да ми се ћачка књижица одмах донесе!!*

Поменута посебна значења обезличавајућих ДП облика испољавају се у погодном за то говорном облику: за први ДП предикат – у говорном облику НАРАЦИЈЕ, а за други – у условима УПРАВНОГ ГОВОРА. Уколико исте ДП предикате сместимо, рецимо, у говорни облик ТВРДЊЕ ИЗ ИСКУСТВА, који смо размотрили у т. 7., они ће већ изражавати генерализовану ситуацију и добиће генерализовани агенс (конгруишући с генерализованошћу и понављањем догађаја изражавани темпорални план), уп.: *Пошто се вечера, најбоље је да се изађе у једну малу шетњу; односно: Кад се **некоме** простре како треба, увек остане задовољан* (у овом примеру генерализовани суд мора имати бенефицијента *некоме*, пошто ће у следећој реченици бити промена семантичких улога, која се мора експлицирати (бенефицијент - агенс)).

У следећем примеру: – *Па мора да једе! – Знам! Али он кад је у рату изгубио ногу, треба да му се плати! Лепо да му кажу: На ти, брате!..* поново имамо конкретну ситуацију са радњом с одређеним референтним агенсом (неком задуженом за то институцијом). Деагентивна употреба је овде изабрана уместо агентивне због чиниоца за избор пасива који смо размотрили на самом почетку – због присуства ЦЕНТРАЛНОГ ЛИКА (он – војник инвалид), око којег се смисаоно уједињује дати одломак текста. Глаголским обликом без агенса ће се цели когнитивни напор слушаоца усредсредити на радњу која се врши на том ЛИКУ. Употреба управо обезличавајућег ДП, а не другог деагентивног облика, који је ту исто могућ – неодређеноличног облика, с друге стране, изазвана је говорниковом комуникативном намером да у условима управног говора утврди деонтичку модалност као максимално независну од себе и од свог мишљења, као наметнуту једино објективним околностима, а тиме – и као убедљивију и неопозиву.

Уколико се радња изрази неодређеноличним обликом предиката, уп.: – *Знам! Али он кад је у рату изгубио ногу, треба да му плате! Лепо **да му кажу**: На ти, брате! Хвала теби који си за нас пролевао крв, и таке ствари ...,* сугестија о деонтичкој модалности коју намећу пре свега околности и која ни од кога не зависи ослабиће, тим пре што ће се пресупозиција, која се код неодређеноличног облика увек подразумева – да су *агенс други*, директно асоцирати са субјективном фигуром говорника – модалног субјекта (*други ~ ја*). Објективна по свом звучању модалност је овде говорнику потребна због

његове комуникативне намере – да категоричније изрази своју тврдњу (уп. са следећим предикатом, *лепо*) *да му кажу*, који је употребљен у другом говорном облику – њиме говорник почиње ПРИПОВЕДАЊЕ о имагинарном призору, а неодређенолични облик је најприкладнији управо за такву динамичну причу).

У примеру који следи откривамо исту употребу ДП предиката с модалним глаголом у условима УПРАВНОГ ГОВОРА, којом говорник постиже исти комуникативни циљ, само са другим модалним глаголом – *моћи*. И овде говорник, прикривајући своје учешће у изражаваном догађају, приказује деонтичку модалност као наметнуту једино и само неким објективним околностима, а не његовим личним стањем и одлуком: – *Пијете ли ви ракију? – ... – Не! – И ја слабо ... Ама шта да се ради сад?... Аја... Донеси ракије! Не може више ни да се пуши. Већ ми срце поцрне од дувана!* И у пасивној реченици, која стоји испред реченице са ДП: *Ама шта да се ради сад?*, откривамо исту обезличавајућу употребу пасивне конструкције с генерализованим агенсом у УПРАВНОМ ГОВОРУ (уп.: *Ама шта да ради човек сад?*), која је изазвана истом комуникативном намером говорника.

Обезличавајућа је ДП употреба с истим модалним глаголом и у следећем примеру: *..., али ја се ипак заносим мишљу да невероватно богата збирка моје досаде, сви промашени часови ..., бедно таворење са ловом од које не може да се живи, а која вам не дозвољава ни да умрете од глади...* Међутим, овај је деагентивни облик коришћен у обезличавајућем значењу с другом врстом комуникативног циља – њиме писац **прикључује** читаоца доживљајима и тачки гледишта свог јунака (који се у овом тексту поклапа са самим приповедачем из неког прошлог периода). Говорник овде користи говорни облик НАРАЦИЈЕ, којем помоћу ДП предиката с модалним глаголом додаје и говорни облик ТВРДЊЕ, у којем постаје модални субјекат, који утврђује као актуелну и генерализовану деонтичку модалност предиката. Помоћу овог уметничког проседеа аутор „отвара“ преко генерализованости перспективу приказиваног догађаја и према читаоцу, уп. у агентиву: *... бедно таворење са ловом од које нисам могао да живим* без поменутог ефекта.

У наставку реченице са ДП конструкцијом генерализована перспектива остаје, али је већ изражена другим средством за изражавање генерализоване ситуације – конструкцијом с уопштеноличним обликом предиката и с личној заменицом *вам* (*... од које не може да се живи, а која вам не дозвољава ни да умрете од глади*). Да бисмо и у њој могли употребити ДП облик од предиката *умрети*, морамо уклонити личну заменицу, уп.: *... од које не може да се живи, а која Ø не дозвољава ни да се умре од глади*. Ипак, изгледа да се предикат *живети* лакше да употребити у ДП облику него предикат *умрети*.

Пошто изражавају радњу у перспективи која ни на који начин не крњи глаголно, у таквим ДП облицима се користе углавном рефлексивни пасивни облици, који су намењени управо изражавању радње у њеној динамици, протицању, процесуалности.

10. За разлику од њих, следеће ДП конструкције употребљавају се с једним одређеним значењем и у партиципским облицима пасива. Реч је о конструкцијама у исказима с локализатором које су повезане са фрејмом о неком **тексту као спремишту идеалних појава** (типа: **у тексту се каже, у чланку се тврди** итд.). Такве су конструкције често **жанровски детерминисане** и везане су за административно-правни и за научни стил, где је поменути фрејм изразито фреквентан. У њима се у управној реченици употребљава предикат везан за локализатор који изражава поменути фрејм о спремишту у којем се резултат говорне радње перцепира као реално постојећи догађај. Резултат те радње је, наравно, нека наведена фраза или реченица, која се као идеална појава смешта у спремиште (у текст). Зато су такве ДП конструкције веома често део зависносложене реченице. Уп. примере: *Тај паркић је нешто између омањег парка и овећег сквера, са ретким градским дрвећем... „Забрањено је газити траву!“; Нека буде забележено: прва печењарница после рата отворена је у броју 128 на Лужном булевару.* За ову употребу карактеристична је конкуренција између две врсте пасивних конструкција – партиципски облик глагола са значењем прошле радње ~ рефлексивни облик глагола са значењем садашње радње⁶, зато што фрејм о тексту претпоставља да се, једном остварене, одговарајуће пропозиције поимају као да у њему стално постоје, уп.: *речено је* (у писаном тексту у прошлости) ~ *каже се* (у писаном тексту тренутно); *забрањено је* ~ *забрањује се* итд. Уп. и други такав пример: *Кад изиђох на улицу, иде свет као и обично, сваки гледа своја посла... Сретен ћата иде с добошарем по вароши и чита да се забрањује пуштати свиње по улицама*, где је, међутим, употребљена варијанта са рефлексивним обликом ДП у презенту (=чита да је забрањено пуштати)⁷.

11. На бази примера из српске језичке грађе издвојили смо семантичке особине текста, које говорника терају да одабере деагентивну употребу ДП уместо одговарајуће агентивне употребе. Те особине се у великој мери поклапају са чиниоцима који функционишу и код обичног пасива, наиме: ДП конструкција са значењем нормативности, говорни облици: тврдње из искуства, наратије карактеристике неког ЦЕНТРАЛНОГ ЛИКА, прескрипције; фрејм о тексту као спремишту идеалних појава; жанровска детерминисаност; уопштено финализујуће значење; сензорни пасив; обезличавајућа употреба ДП с уклоњеним одређеним референтним агенсима – често пута са посебним комуникативним циљевима.

Издвајамо и једну семантичку врсту ДП, која се не среће код обичног пасива – значење колективног менталног стања.

⁶ У другом примеру императивни облик предиката ремети ову опозицију.

⁷ Овде се локализатор текст подразумева.

Литература

Радовановић 1990: М. Radovanović, *О „bezličnoj rečenici“// Spisi iz sintakse i semantike*, N.S., 1990, 209–219.

Станојчић и Поповић 1992: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика (учбеник за I, II, III и IV разред средње школе)*, Б., 1992.

Dimka Savova

“DEPACIENTIVE PASSIVE” IN SERBIAN LANGUAGE

Summary: The term “depacientive passive” in this article is used for impersonal constructions with passive predicate, that the author considers to be one of the varieties of the passive. The usage of those constructions, as the usage of the passive constructions as a whole, is relevant to the category of the deagentivity and is caused by the characteristics of their wider context that represent the specific communicative intentions of the speaker concerning the presentation of the proposition. The aim of this article is to present a systematization of those characteristics. The characteristics of the text that prefer deagentive (in particular depacientive passive) perspective of the representation of an agentive action, are often associated with specific typified forms of the speech (for example, the form of the narration (narrative), the form of prescription, the statement gain by experience, etc.). Sometimes the reason for the usage of a depacientive passive is semantic – could be the fraim of a specific type of localizator, or, in other cases, could be the semantics of the predicate.

Key words: impersonal passive, deagentivity, form of speech, generalized meaning, referential agent